

**A siketség mint konstrukció a
magyarországi diskurzusokban**

Jelige: *Martha's Vineyard*

„A siket közösségünk által használt jelnyelv nagy hatással van pozitív önbecsülésünk kifejlődésére. Siket kultúránk egy életforma; élettapasztalatot ad, segíti kihasználni a vizuális szférát; egy kultúrateremtő alap, ahol a közös jellegzetesség a jelnyelv.”

sinosz.hu

„A halláskárosodás miatt – az állapot fennmaradása esetén – bizonyos esetekben – teljesen elmarad, vagy erősen sérül a beszéd és a nyelvi kompetencia. Az előzőek miatt korlátozott a nyelvi alapokon történő fogalmi gondolkodás kialakulása, aminek következtében módosul a gyermek megismerő tevékenysége, esetenként egész személyisége megváltozik. A legkorábbi életkortól alkalmazott orvosi-egészségügyi és speciális pedagógiai ellátás együttes megvalósításával a súlyos következmények csökkenthetők.”

Az emberi erőforrások miniszterének 32/2012. (X. 8.) EMMI rendelete a Sajátos nevelési igényű gyermekek óvodai nevelésének irányelve és a Sajátos nevelési igényű tanulók iskolai oktatásának irányelve kiadásáról

1. Bevezetés

Életforma, kultúrateremtő alap, jelnyelv, halláskárosodás, nyelvi kompetencia, speciális pedagógiai ellátás, súlyos következmény – mind olyan hívószavak, amelyek ugyanazon közösség egymástól jelentősen különböző értelmezési kereteihez tartoznak. Hazánk harmadik legnagyobb nyelvi kisebbségét a siketség¹ (BARTHA 2004: 210) alkotja – ezzel a kijelentéssel máris belépünk egy paradigmába, mely jellemzően e közösség kétnyelvűségét, valamint két kultúrában való érintettségét építi be a szakmai (hazánkban elsősorban nyelvészeti) párbeszédbe. Jelenleg két fő modellt, vagy diskurzuscsoportot szokás megkülönböztetni, melyek közül az elsőt antropológiai, nyelvi-kulturális megközelítésnek nevezik, míg a második, amely jelenleg mind a siketséget érintő oktatáspolitikában, mind a köztudatban dominánsnak tekinthető, az ún. orvosi, patológiai nézőpont.²

¹ Jóllehet a magyar nyelvhasználati szokásokkal ellentétben, jelen dolgozatban a *siketség* szót nem egy egészségi állapotot jellemző tulajdonság megnevezésére alkalmazom majd, hanem annak a társadalmi csoportnak a megnevezésére, amit diskurzustól függően a *hallássérültek*, *siketek* vagy *siket közösség* szavak, szókapcsolatok jelölhetnek. Módszertanilag e kifejezés használatát az indokolja, hogy ilyen formában nem része egyik beszédmódnak sem, s így biztosíthatja az ideológiaiilag kevésbé érintett használatot.

² A gyakorlatban az oktatás területén ütköznek leggyakrabban ezek az elképzelések. A nyelvi-kulturális modell olyan nevelési módszert preferál, ami a kétnyelvűségre és a két kultúrában való érintettségre koncentrál, a jelnyelv korai elsajátítását szorgalmazza, az ezáltal kiépített nyelvi rendszerre alapozná a környezeti nyelv tanítását, melynek során elsősorban az írásbeli kompetencia fejlesztését tekinti mérvadónak. Ezzel szemben azok a magyarországi intézmények, melyek a siket személyek oktatásával foglalkoznak, az oralista módszert alkalmazzák, ami a beszéd elsajátítását tekinti a hallássérült személyek fő feladatának, amin keresztül sikerrel integrálódhatnak a többségi társadalomba – az ő nézőpontjuk szerint. E módszer 1880-tól abszolút követendőnek számított, és szervesen összekapcsolódott a patológiai diskurzussal. Hazánkban a mai napig ezt alkalmazzák a siketeket oktató intézményekben, de vannak olyan ellenparadigmák (Dánia, Svédország), amik sikerükkel talán elvezethetnek a bilingvális oktatás presztízsének növekedéséhez.

A hallássérültséget általában a fogyatékoságokhoz soroljuk, azonban maga a fogyatékoság fogalma is – amint az a későbbiekben részletesen kifejtésre kerül – konstrukció. A tudás globalizációjára való törekvések idején előtérbe kerül az ehhez hasonló, teljességben való gondolkodásra jellemző koncepciók problémája (vö. CORKER 2001: 34). A *fogyatékoság* mellett a *kisebbség*, *etnikum*, *nyelvi kisebbség* fogalmak reflektálatlan használata szintén olyan konceptualizációs közeget eredményezhet, amelyben a nem bipolárisan értelmezett földrajzi, kulturális, szociális, nyelvi, stb. szempontok korlátozottan, vagy egyáltalán nem érvényesülhetnek. A jellemzően kizárólag oppozíciójuknak tételezett entitások (*egészség*, *többség*, *nemzet*, stb.) szerepeltetésével, indirekt módon definiált fogalmakat, pl. a siketséget is érdemes diszkurzívan vizsgálni – metodológiailag ez jellemzi az elmúlt néhány évtized nemzetközi szakirodalmát. Ehhez a dolgozat egy olyan új nézőpontot, integrált elméleti keretet alkalmaz, amely diszciplínák együttműködésében jön létre, s így nyelvészeti, irodalomelméleti, antropológiai és szociológiai jegyeket is egyaránt hordoz. Ez segíthet abban, hogy a tudományos diskurzusok által biztosított fogalmi kereteket a lehető legjobban függetlenítsem saját környezetüktől, s így berögzült interpretációiktól.

Dolgozatomban az elméleti keret felvázolását követően a konstruálási paradigmák néhány gyakorlati megvalósulását elemzem. Ezek kiválasztásában, illetve egyéb, a modelleket illusztráló példákban a címben is jelölt magyarországi megvalósulásokra szorítkozom, megállapításaim a magyar nyelvbe ágyazódó diskurzusokra lehetnek érvényesek.

A beszédmodok jellemzésén túl az is célom, hogy az empirikus adatok alapján felderítsem, a jellemzően egymás ellentettjeként szereplő orvosi és antropológiai modell valójában mennyiben tekinthetők egymás oppozícióinak a vizsgált szövegekben.

2. Az elméleti keret

A felhasznált, és részben bővebben bemutatásra kerülő szakirodalom egyfelől a konstruálás, a formatív cselekvőkészség³, a hatalmi technikák különböző aspektusait tárgyalja, másfelől a fogyatékoság, kisebbség, etnikum szavak mögötti alkotó folyamatok, a dialektika működését igyekszik feltárni. Mindezt a kognitív nyelvészet alapvetéseivel ötvözőm, amely a korábbi nyelvészeti hagyományoktól (strukturizmus, generatív

³ Formatív cselekvőkészségnek az angol nyelvű szakirodalomban az *agency* szóval jelölt jelenséget nevezem a továbbiakban, ezzel jelezni próbálva azt, hogy az *agency* ez esetben nem csak az általános cselekvőkészséget jelölő kifejezés, hanem a cselekvés egy olyan fajtájára utal, ami változtatásra törekszik, módosítani, visszahatni akar a kontextusára, a cselekvés létrejöttét biztosító struktúrára. Ahearn (2001) szerint az *agency* az a cselekvőképesség, ami szociokulturálisan biztosított, vagyis társadalmi, kulturális közegben képes érvényesülni.

nyelvészet) eltérően a performanciára helyezi a hangsúlyt, funkcionális szemléletet képvisel, amely a diskurzusok konstruáló tevékenységének elemzésénél módszertani követelmény.

2. 1. A konstruálás és a konstrukció fogalma

A konstruálás folyamatának filozófiai, szociológiai, szociálpszichológiai, stb. vizsgálata egységesnek mutatkozik a tekintetben, hogy e kutatási kérdés felvetésével a kutató a létrehozás aktusának figyelembe vételén túl azt is implikálja, hogy létezik egy aktor, aki/ami felelős a konstrukcióért. A hatalom fogalma kiemelt szerepet játszik e folyamatban. A hatalom absztrakt cselekvőként merülhet fel tudatunkban, anélkül, hogy konkretizálnánk, mit is értünk ezen a terminuson. Foucault (1988) szerint ez olyasmi, melyet a különféle létezők felett gyakorolnak, és amely lehetőséget ad arra, hogy megváltoztassák, használják vagy elpusztítsák őket (FOUCAULT 1988: 786). Eredhet a dolgok belső lényegéből, vagy külső eszközök is közvetíthetik, az egyének közti kapcsolatokat hozza mozgásba, maga a szó is személyközi kapcsolatra utal (Uo.). A kommunikáció képes ennek közvetítésére, bár Foucault (1988) hangsúlyozza, hogy nem ekvivalens folyamatokról beszélünk, mégis léteznek átfedések a nyelvi eszközök működtetésének formái és a hatalomgyakorlás módozatai között. A formatív cselekvőkészség felfogható a hatalom alapfeltételeként, hiszen az autoritás gyakorlásához szükség van olyan intencióra, mely a létrejöttét biztosító struktúra megváltoztatására irányul. Ez a kompetencia a gyakorlatban aktualizálódhat, majd a praxis képes a formatív cselekvőkészség újraformálására (AHEARN 2001:118.). A nyelvre mint a formatív cselekvőkészség egyik formájára és eszközére alkalmazva ezt az általános tulajdonságot azt mondhatjuk – összhangban a szociolingvisztika és diskurzuselemzés számos szerzőjével⁴ –, hogy a diskurzust formálja a társadalmi környezet, ugyanakkor a beszédmód visszahat a kontextusra, amelyben létrejött. A közvetített jelentések társadalmi interakcióban jönnek létre, a kommunikáló felek aktívan részt vesznek a rendszer építésében, nem passzív befogadói annak (Uo. 111–112.).

Bahtyin (1981) megfigyelései alapján továbbgondolva az eddigieket eljuthatunk a későbbiekben kiemelt figyelmet kapó konstruálási folyamat lényegéhez. Az orosz teoretikus szerint a világban fellelhető objektumok dialektikus természete összefonódik az őt körülvevő

⁴ A dolgozat terjedelmi okokból nem térhet ki a minden jelentős, a nyelv formatív cselekvőkészségének működését taglaló szakirodalom ismertetésére, de itt említhető (a teljesség igénye nélkül): Gender Articulated: Language and the Socially Constructed Self 1995. Ed.: HALL–BUCHOLTZ. Rutgers, New York; Locating Power: Proceedings of the Second Berkeley Women and Language Conference 1992. Ed.: HALL–BUCHOLTZ–MOONWOMON. Berkeley Women Language Group, Berkeley, CA; Reinventing Identities: The Gendered Self in Discourse 1999. Ed.: BUCHOLTZ–LIANG–SUTTON. Oxford Univ. Press, New York; FAIRCLOUGH, Norman 1992. Discourse and Social Change. Polity Press, Cambridge

társadalmi párbeszéddel (BAHTYIN 1981:278), az elvont nyelvtani szerkezeteket a gyakorlatban ideológiai, történelmi és egyéni konceptualizációs folyamatok töltik meg tartalommal (Uo. 288). Az egyének, illetve egyéb, az ideológiákat alkalmazásba vevő entitások (intézmények, pártok, stb.), egyszóval a hatalmat gyakorolni képes, és ezzel a képességgel élni kívánó ágensek formatív cselekvést hajtanak végre már azzal is, hogy a nyelvet alkalmazásba veszik, hiszen önmaguk eszmei tartalmával egészítik ki egy rendszer elemeit, miközben használják az adott szisztémát. Egy nemzeti nyelven belül társadalmi hiedelmek sokasága él, mely befolyásolja az elemek szemantikáját, minden társadalmi szempontból jelentős világnézetnek van lehetősége arra, hogy a nyelvben rejlő intencionális lehetőségeket kiaknázza (Uo. 288–290). Egyes szavak így bekerülhetnek bizonyos eszmei tendenciák hatókörébe, s ezzel egyidejűleg elidegenedhetnek más irányvonalaktól (Uo.). Azokat a szavakat, melyeket tudatosan e folyamatnak megfelelően kezelünk, természetük világos számunkra, és készek vagyunk saját elképzeléseinknek megfeleltetni, vagy attól eltávolítani őket, Bahtyin a belső meggyőződés diskurzusához sorolja, s megkülönbözteti őket azoktól a nyelvi egységektől, melyeket a hatalmi diskurzus működtet, tartalmuk, értelmezhetőségi kereteik nem vitatottak, megkövetelik, hogy saját rendszerünk részévé tegyük őket (Uo. 342–348). Bahtyin e fogalompárral lényegében a nyelv ideológiai használatának mechanizmusára világít rá.

A kognitív nyelvészet eredményei részben rokoníthatók a bahtyini elképzeléssel, amely a használat-alapú megközelítést illeti, hiszen Langacker (1991) az ilyen szemléletet tekinti az irányzat egyik alapkövének. A kognitív tudományok egyikeként nyelv és elme kapcsolatát kutatja. Langacker szerint a nyelvi performanciában megjelenő elemek képesek arra, hogy konvencionális egységekké váljanak, ez az elsáncolás⁵ folyamata – Bahtyin elméleti keretében ez a hatalmi diskurzussal hozható összefüggésbe. Az elsáncolás nem csak absztrakt, analógiát lehetővé tevő szerkezeteket különít el, hanem fogalmi tartományokat, sémákat, kontextusokat is, melyek a kategóriák létrehozásában is szerepet játszanak. Mint ismeretes, a prototípuselmélet (EYSENCK–KEANE 1997) a kognitív nyelvészet kategorizálásra vonatkozó elképzelése, mely szerint a fogalmak prototipikus szerkezettel bírnak, s ahol a prototípus vagy a kategóriát jellemző tulajdonságok együttese, vagy a kategória legjobb példánya. A fogalomhoz tartozás annak a függvénye, hogy egy entitás szükségszerű tulajdonságai közül melyeket tekintjük tipikusnak vagy reprezentatívnak. Az így nyert fogalmak határai

⁵ A fogalmat elsőként Langacker vezeti be, lényege, hogy a kivitelezett nyelvi formák az elsáncolódás során részben dekontextualizálódnak, s innentől kezdve nem specifikus jelentésűk, hanem a velük párhuzamos módon szerveződő kifejezésekre vetíthető semantikusságuk lesz a nyelv szempontjából lényeges – így jönnek létre a grammatikai kategóriák és szabályok (LANGACKER 1991: 47).

elmosódottak, léteznek tipikussági görbék, azaz a példányok centrum és periféria kontinuumán helyezkedhetnek el. A létrehozott fogalmak, avagy kategóriák hierarchikus rendszert alkotnak a specifikusság tekintetében. A szavak is ilyen kategóriák, s szemantikailag különböző jelentőségű tulajdonságokból tevődhetnek össze. Joggal feltételezhető, hogy a tulajdonságok hierarchiáját a diskurzusok, az adott szót hatáskörükbe vevő beszédmódok határozhatják meg.

A konstruálást a fentiek alapján olyan hatalmi technikának tekintem, amely többek közt nyelvileg, személyköziesen valósulhat meg, a hatalom birtokosa és célpontja között, motivációja a hatalmat gyakorolni kívánó ágens intenciója, melyet formatív cselekvés által juttat vissza a rendszerbe, melyből született, és amelynek célja egy sajátos viszony megteremtése a két fél között. A nyelvi, diskurzusokban megfigyelhető konstruálás folyamatában a résztvevők közt kívánatos kapcsolatot egyfelől a szavak megfelelő kontextusba illesztésével, másfelől a diskurzus tekintélyének kialakításával hozzák létre, mely tekintély egyik forrása szintén a beszédmód. A nyelvi elemek mögötti ideológiát a konstruálás folyamata igyekszik elfedni, ahogy önmagát sem jeleníti meg expliciten a megnyilatkozásokban, s így nem hívja elő a belső meggyőződés igényét, illetve a kritikai szemléletet, amit ez a mechanizmus implicál. A hatalmat birtoklók tehát a világ jelenségeinek saját karakterét kihasználva, és saját elgondolásaikat azokon alkalmazva hajtanak végre formatív cselekvéseket, melynek eredménye a konstrukció, ami beépülve a hatalmi diskurzusba képes azt megerősíteni, átformálni, tovább működtetni – a kanonizált, önmagát többnyire elrejtő nyelvvideológia működése során inkább a konzerválás tekinthető tendenciának, míg az oppozicionális ideológiák célja valóban a rendszer átformálása. A külső koncepciók beépülhetnek a konstrukcióba azáltal, hogy annak inherens tulajdonságai között alá- és fölérendeltségi viszonyokat hoznak létre, azaz létrehozzák a prototípust. *A konstrukció maga a viszony, amelyet a hatalmi tevékenység meg akart valósítani, és amely képes a célpontot a diskurzusban érvényes tulajdonságok összességére redukálni – azaz egy, az autoritás beszédmódja által diktált centrális tulajdonságokat tartalmazó prototípusra.*

2. 2. A fogyatékoság konstrukciója – az orvosi modell próbája

Hadi (2010) összefoglalja, hogy a különböző területeken milyen tartalommal töltik meg a fogyatékoság fogalmát, s így említést tesz az orvostudományi, társadalmi/szociális, biopszichoszociális, alapjogi és kulturális modellről. Az orvostudomány szemszögéből a fogyatékoság elsősorban egészségkárosodás, mely a környezettől gondoskodást vár el, míg a

„betegről” passzivitást feltételez, olyan embernek látja, aki nem tud érdemben hozzátenni a környezet fejlődéséhez. A szociális nézőpont szerint ez a fizikai állapot „megfelelő környezetben érvényesülni képes”. A bio-pszichoszociális modell neve is árulkodik arról, hogy a testi, lelki és környezeti tényezők összehangolásával törekszik a fogyatékoság definiálására, melyet ezek negatív kölcsönhatásának eredményeként értelmez. Az alapjogi modell inkább a hátrány kezelésére fókuszál, az egyenjogúság a központi eleme. A kulturális modellben kiemelkedik a konstruált mivolt, a test helyett a közösségi hozzáállás a kiindulópont (HADI 2010: 50–51).

A különféle paradigmák alapvető tulajdonságait szemlélve felvetődik a kérdés, hogy milyen egyéb diskurzusokkal rokonítható az e fogalom köré szerveződő beszédmod. Az orvosi modell egységet képez a szellemi, testi fogyatékoságban érintett személyekből, minden ide kapcsolható, pontosabban általa hagyományosan ide kapcsolt párbeszédet ugyanúgy működtet, így ebből kiindulva nehezen haladhatunk más stratégiák felé. A szociális nézőpont lényegében a hatalom ágensének és célpontjának együttműködése abban, hogy a viszonyrendszer perifériáján lévők, de annak fenntartásában aktívan részt vevők felelősségét kihangsúlyozzák – azonban csak kiegészíti, érdemben nem haladja meg az orvosi modellt. Az alapjogi és a kulturális paradigma – jellegükből fakadóan – kapcsolatot teremtenek a fogyatékosági diskurzusok és más, az egyenlő jogokat és a közösségekben való gondolkodást kiemelő mozgalmak, párbeszédok között – ilyen pl. a nyelvi kisebbségek ügye, a feminizmus, a homoszexualitás kérdésköre. Hahn és Belt (2004) a politikai paletta részének tekinti azokat a mozgalmakat, melyeket a faji, nemi, vagy szexuális orientáción alapuló megkülönböztetések ihletnek, és ilyen szempontból veti össze velük a fogyatékos identitás és közösségi tevékenység kérdését. A testi funkciók hiányát, módosulását a személyes és politikai identitás kialakításában érdemi szereppel bíró tényezőként tartják számon (HAHN–BELT 2004: 453).

Az ilyen általános, bár lényeges megállapítások mellett érdemes azokat a szerzőket figyelembe venni, akik célzottan a konstruálás folyamatára mutatnak rá. Siebers (2001) szerint maga a test is konstrukció, a társadalmi attitűdök és az intézményes keretek meghatározóbbak lehetnek, mint a biológiai tények, a reprezentáció – s így természetesen ennek nyelvi formája is – hatással van a testre és az arra vonatkozó önismeretre (SIEBERS 2001: 737). A társadalmi konstrukcionizmus elméleti keretében a jel megelőzi a jelöltet, azaz esetünkben a testet a jelentés hierarchiájában, így a reprezentáció az egyént az ideológia áldozatává tevő, normalizáló, átformáló folyamat (Uo. 739). A megjelenítési szokásaink, azaz prototípusaink alapvető fontosságúak a *fogyatékoság* szó tartalommal való megtöltésében.

Az egyszerűsítési törekvés eredményeként az idealizált, és nem a valósághű, számtalan egyedi módon megnyilvánuló test ábrázolása a cél, s így a másság kizáródik ebből a körből.

Judith Butler alapvető hivatkozási pontja azoknak, akik a fogyatékoság értelmezését a feminizmus elméletével hozzák kapcsolatba. A testet Butler (1988) olyan aktív folyamatnak tekinti, amely kulturális és történeti lehetőségek beágyazódásával jön létre, s bár nem tagadja, hogy anyagi, természeti dimenziója is van a testeknek, ám a kulturális jelentést nem ilyen nézőpontból kívánja meghatározni (BUTLER 1988: 520–521). A nemet (gendert) tettként fogja föl, mely konstruált, de maga is részt vesz a róla alkotott társadalmi fikció létrehozásában (Uo. 528). Garland-Thomson (2002) a feminista gondolkodás fő hozadékaként a test kulturális jelentésekkel való telítettségének felismerését emeli ki. A fogyatékoságot egy kitalált narratívának tartja, hasonlóan a genderhez és a fajhoz, és négy aspektusát említi: a testi változatosság értelmezési rendszere; kapcsolat a testek és környezetük között; gyakorlatok összessége, melyet a fogyatékos személyek és a nem-fogyatékos személyek produkálnak; a testet öltött én belső instabilitásának leírási módja. A fogyatékoságnak mint rendszernek az a feladata, hogy fenntartson olyan előnyben részesített jelöléseket, mint a szép, egészséges, normális, cselekvőképes, megfelelő. A reprezentációt Siebershez hasonlóan a valóságot strukturáló tényezőnek tartja, továbbá rávilágít, hogy a központot a periféria határozza meg, a nem/fogyatékoság a hatalmi viszonyok jelölésének módja. A női és fogyatékos test társadalmi képében hasonlóságokat fedez fel, amennyiben mindkettő függésben van, gyenge, szánalomra méltó, tehetetlen. Az orvoslás és a megjelenés összefüggő, kulturális diskurzusai részt vesznek a nem, faj, osztály vagy épp a fogyatékoság rendszerein keresztül megvalósuló elnyomás kivitelezésében, melyek formálják, szabályozzák, normalizálják az alávett testeket. A testekre hibás, javításra váró entitásokként irányul figyelem, s így az emberi sokféleség iránti tolerancia háttérbe kerül (GARLAND-THOMSON 2002: 5–15).

Az orvosi beszédmód mint ellenpont és irányadó diskurzus számtalan szerzőnél megjelenik. Wilkerson (2002) a testi elváltozástól és a haláltól való félelem megtestesüléseként tekint a kórosnak tekintett testekre, s ebből kiindulva azt állítja, hogy az orvosi diskurzus a társadalmi káosz előidézőjének állítja be a fiziológiai „rendezetlenséget”. A patológiai nézőpont erejét onnan eredezteti, hogy képviselői lényegükből fakadóan jóindulatúnak tételeződnek, s állításaiknak biológiai alapja van, amely az igazság magasabb rendű forrása. Különösen azt sérelmezi, hogy a fogyatékos személyeket a szexuális cselekvőkészség által meghatározott hierarchia aljára pozícionálja az uralkodó diskurzus, s így az „inkább polgárok” létrehozása ezen a téren is megvalósul (WILKERSON 2002: 33–35).

Titchkosky (2003) úgy véli, hogy a fogyatékos csoportok létrehozása alapfeltétele annak, hogy a rájuk irányuló gyógyászati programok értelmet nyerjenek, a népességből a nyelv és más gyakorlatok által kizárt, marginális pozícióba kényszerített embereket orvosi eszközökkel akarják inklúciónak alávetni. A szakmai, közigazgatási narratívák a fogyatékoság természete általuk adott meghatározásának elismertetését az orvosi tevékenység létének, formájának és tartalmának legitimációjával együtt viszik végbe. A nyelvi, diskurzusban lezajló módja a probléma, illetve az ahhoz való közösségi viszonyulás konstruálásának a biológia és a gyógyítás keretei között maradó szövegek alkalmazása (TITCHKOSKY 2003: 518–521).

Samaha (2007) a szociális modellt hasonlítja össze az orvosival. A patológiai szemlélet az egyén fizikai, mentális jellemzőjéből indul ki, melyből az egyén funkcionális akadályoztatottságát eredezteti, s végső következménynek a gazdasági, társadalmi, politikai státuszt érintő hátrányt tartja, ami egyébként a szociális paradigma végpontját is jelenti. Ebben azonban a kiváltó ok a társadalmi normák, hiedelmek, a többségi preferenciák összessége, amely a környezet kiépítésében adott választási lehetőségek valamelyikének előnyben részesítésével érvényesül, s így hoz létre hátrányt. A formatív cselekvés elméletével összhangban azt vallja, hogy a fogyatékoság konstrukciója visszahat az őt létrehozó társadalmi beállítódásra (SAMAHA 2007: 1256–1266).

A feminista és a szociális alapoktól részben eltávolodva Berbrier (2002) a kulturális kartográfia elméleti keretében a közösségek önmagukat pozícionáló aktusait vizsgálja, és a térbeli viszonyrendszereken alapuló metaforarendszert javasolja a kulturális csoportok leírására. Véleménye szerint a deviánsként számon tartott közösségek számára vonzó lehetőséget jelent a kisebbségi státusz, éppen ezért igyekeznek a kulturális térben az ilyen közösségekhez közelíteni, s így anélkül elérni a normalitást, hogy magatartásukon változtatni kellene – ez történt pl. a homoszexuális férfiak esetében. Ugyan a kisebbségi terek épp úgy marginalizáltak és megkülönböztetettek, mint a deviáns területek, mégis szimpatikusabbak azoknál, és új tartalommal képesek feltölteni a már meglévő címkéket (BERBRIER 2002: 554–557).

A fogyatékoságot mint konstrukciót vizsgáló tudományos diskurzus alapvetően két irányvonalra oszlik, melyek a siketség elemzésénél is érvényesnek tekinthetők. Az első csoportba az orvosi, bizonyos esetekben expliciten hatalminak tételezett beszédmodot vizsgáló szövegek tartoznak, a másodikat a kulturális, társadalmi paradigma megnyilvánulásai alkotják, ugyanakkor nehezen lelhető fel olyan szöveg ebben a kategóriában, amely ne térne ki az ellentétesnek tekintett felfogásra. Így a konstruáltságra való rámutatás mellett nem tekinthetünk el attól, hogy a szakirodalom maga is részt vesz ebben a folyamatban, hiszen a

nyíltan vagy negatív festéssel beemelt elsődleges hivatkozási alapja a hatalminak tekintett patológiai szemlélet. Tematikusan ugyan nem, de módszertanilag ide kapcsolható Said (2000), aki a nyugati tudományosságban (is) működő orientalizmust vizsgálva figyelmeztet a valóság szigorú felosztásának veszélyeire, hiszen az eljárás az ellentétek elmélyítéséhez vezethet, így az ilyen oppozíciók beépítése a tudományos diskurzusba az igazolhatóság rangjára emelheti az adott szembenállásokat (SAID 2000: 85). A testből kiinduló hatalmi diskurzusban a saidi keletiséget megformáló fogyatékoság az égtájhoz hasonlóan nem az érintettek által „válíék feltérképezhető és megérthető valósággá, hanem sokkal inkább az ismeretek birtokában elkövetett manipulációk sorozata nyomán” (Uo. 75). Saidnál az orientalizmus a „valóság politikai átértelmezése”, s ugyanezt elmondhatjuk mind az orvosi, mind a kulturális diskurzusokban létrejövő *fogyatékoság* fogalomról, hiszen mindkettőt egyaránt átjárja az ideológiai szemlélet.

A fogyatékoságot tehát alulról szerveződő és felülről szervezett folyamatok is konstruálják, melyek a maguk fogalomrendszerébe ágyaznak egy érzékelhető realitást, s az érzékelés leírására, magyarázatára különböző regisztereket, fogalmi tartományokat kínálnak fel. A konstruálást végzők normarendszere befolyásolja, hogy a kategóriának melyek lesznek a centrális tulajdonságai, így a különböző paradigmák eltérő prototípusokat hoznak létre. A feminista alapvetéseket vagy az orvosi modellt vallók egyaránt a testre helyezik a hangsúlyt, előbbi esetben annak bizonytalanságára, utóbbi megközelítésben hibásságára, hiányára fókuszálva, de mindkettő az egyénre összpontosít. A kulturális, szociális paradigmák a közösségi tényezőt központnak tekintik, az első esetben csoport-csoport, míg a másodikonál egyén-csoport viszonylatban. A fogyatékoság kategóriájának tulajdonságai tehát sokfélék lehetnek (test, egyén, közösség, hiány, hátrány, eltérés, másság, függőség, méltóság, identitás, stb.), a kontextus az, ami ezek közül bizonyos elemeket preferál, míg másokról csak ritkán tesz említést, vagy teljesen figyelmen kívül hagyja őket.

2. 3. A kisebbség konstrukciója

A kiegyensúlyozott elméleti kerethez fontos figyelembe venni azokat a diskurzusokat, amelyek a nyelvi, etnikai kisebbségek értelmezéseit érintik, hiszen a siketség interpretációjának egyik hagyománya ehhez a kerethez kötődik. A *kisebbség*, *etnikum* külső és belső meghatározásakor számos tényezőt szokás figyelembe venni. Lane (2005) az etnikai csoportok társadalomtudósok által megfogalmazott kritériumai közt a következőket sorolja föl: közös név, a közösség érzete, viselkedési normák, a csoportot megkülönböztető normák,

tudás, szokások, társadalmi szerkezet, nyelv, művészet, történelem, rokonság. Bár a siketség konstrukcióját részletesen tárgyaló fejezetben mindegyikre érdemes kitérni, jelen dolgozat a kisebbségi koncepció legfontosabb elemének a nyelvet tekinti, így a fogalom általános vizsgálatakor ez a szempont dominál.

A nyelvi kisebbség konstrukcióját szemlélve ki kell térni a nyelv interpretációjának néhány kérdésére, hiszen ez alapjaiban befolyásolja a nyelvhasználatuk alapján (is) definiált közösségeket. Bourdieu (1991) a szimbolikus hatalomgyakorlás (pl. vallás, nyelv, művészet, tudomány) egyik formáját és eszközét látja a nyelvben, mely szerinte a saussure-i hagyományban, függetlenül a valós használatától olyan normarendszerré vált, melyet minden más hasonló struktúra fokmérőjeként használnak a hatalom birtokosai, pl. az állam. Szimbolikus hatalomnak azt a láthatatlan erőt nevezi, mely csak az alávetettek együttműködésével ölthet formát – az emberek nem akarják tudni, hogy kiszolgáltatott helyzetben vannak, s valójában ők maguk is gyakorolják ezt a hatalmi formát (BOURDIEU 1991 164). Általa a domináns csoport egyfelől elrejt az érdekeit szolgáló ideológiát, melyet az univerzalitás látszata mögé rejt, másfelől integrálja önmagát a társadalomba azáltal, hogy arról fiktív egységet feltételez, s az uralt osztályokban téves képzeteket kelt, saját kultúráját ideológiai hatás kifejtésére használja (Uo. 167). A nyelv „törvényének” megalkotója a nyelvész szakma, míg a végrehajtók az oktatási rendszer résztvevői, akik a legitim nyelvhasználatot meghatározzák, és az eltéréseket esetenként szankcionálják, hogy fennmaradjon az egységes nyelvi piac (Uo. 44). Nem csupán a sztenderd nyelv használata a hatalom elvárása – Bourdieu szerint a domináns nyelvet előíró és gyakorló intézményrendszer az ehhez tartozó nyelvi közösség újratermelésén is dolgozik, s így más, kisebb tekintélyű kódok beszélőit igyekszik integrálni ebbe a közegbe azáltal, hogy saját kommunikációs eszközét kiterjeszti rájuk. A normarendszer megnevezés félrevezető lehet, mivel ez esetben nem arról van szó, hogy valaki meggyőződésből, tudatosan és – ami talán a legfontosabb – visszavonhatóan kiáll egy értékrend mellett. A nyelvek közötti választást a nyelvi piac szabályai kényszerítik ki, a domináns nyelv által képviselt kulturális tőke az, amit a szimbolikus hatalmi rendszerből nyerhető profit megszerzéséhez fel kell mutatni (Uo. 51). Az oktatás feladata nem kizárólag a domináns nyelv pozíciójának fenntartása, hanem a hozzáférés egyenlőtlen elosztása, a nyelvi piac fenntartása (Uo. 57).

Az ideológia, a piac, és az integráció kulcsszavai a kisebbségekkel foglalkozó irodalomnak. A fogytékossági diskurzusokban az orvosi szakma jelenthette az autoritást, ami lényegéből fakadóan ép, egészséges, szép, képességekkel ellátott testeket állított szembe a hibás, beteg, torz, képességeitől megfosztott biológiai létezőkkel. A kisebbségek

konstruálásában is részt vevő megkülönböztetési mechanizmus biológiai és társadalmi adottságokat egyaránt felhasznál, bár előbbi működtetésének vizsgálata – legalábbis ami az antropológiai, nyelvészeti szakirodalmat illeti – kezd háttérbe szorulni a kulturális jellemzők mentén való felosztás kutatásával szemben. Az autoritás ez esetben nehezen pozicionálható egy jól körülhatárolt foglalkozási csoportra vagy intézményre, hiszen a többségi vagy a kisebbségi társadalom konstrukciójába tartozó egyének ugyanolyan fontos hordozói lehetnek a belső és külső ideológiáknak, mint a kormányzati intézmények vagy az oktatási rendszer, s előfordulhat, hogy a törésvonalat a két oldal szereplői csak az egymással való konfrontációban tapasztalják meg, azaz a diszkrimináció legalsó szintjén. Az autoritás így relatív, bár az egyes ideológiák terjesztésében, s az egyéneket azok hordozóivá tételében az intézményes keretek szerepe vitathatatlan jelentőségű, jóllehet az elsődleges szocializációs terepnek minősülő család ugyanolyan fontos lehet a hatalmi diskurzus közvetítésében, mint egy iskola.

Siegel (2006) szerint a nyelvek egyes formáinak elutasítása, kirekesztése, amit a média, a hivatalos oktatás és a formális írott műfajok gyakorolnak, a nyelvváltozatokhoz kötődő csoportok marginális pozícióba kényszerítését eredményezi (SIEGEL 2006: 157). A nyelvek, nyelvváltozatok közti választás tehát formatív cselekvés, amely a nyelv által meggy végbe magán a nyelven, visszahatva rá, illetve a társadalomra, amely alkalmazza. Az egalitáriánus pluralizmust vizsgálva ugyan kiemeli azt az üdvös hatást, melyet az emberek közti egyenlőség hangsúlyozásával ér el a modell, de felhívja a figyelmet hátrányaira is. Ebben a paradigmában ugyanis a sztenderd (vagy bourdieu-i fogalommal élve domináns) nyelv olyan forrásként van feltüntetve, amely az ehhez a nyelvhez kötődő tudást, képességeket kizárólagosan közvetíti, s az iskola feladatát az e nyelvhez való hozzáférés biztosításában látja (Uo. 159). Az előnyben részesített kód a tisztaság, logikusság jegyeivel fölruházva a formális kereteknek megfelelő forma rangjára emelkedik, míg az oktatásba nem integrált változatokat a hétköznapi információcsere, az informális megnyilvánulások közegeivé redukálják (Uo.). Az egyenlő hozzáférés illúziójából tévhitek születnek, melyek szerint pl. mindenki képes a többségi nyelv elsajátítására, ennek elmaradása egyéni gyengeségből, értelmi hiányosságból fakad; a sztenderd elsajátításával egyenlő esélyekkel rendelkezhetnek az élet más területein is (ezt munkaerő-piaci adatok cáfolják) (Uo. 160). Siegel (2006) az egynyelvűségi normára is kitér, melyhez szorosan kapcsolódik az egykultúrájúság dogmája is. A fogyatékosági diskurzusokra visszautalva ebben a keretben az egy nyelvet beszélő, önmagát egy kultúra tagjának valló egyén tekinthető egészségesnek. Ez nem csupán a kisebbségi nyelvek elnyomását eredményezheti, hanem a marginális helyzetben lévő csoportokból elutasító

attitűdöt válthat ki a többségi, vagy egyszerűen más nyelvek felé, melyeknek elsajátítása a kultúrát feladó, megtagadó aktusként is interpretálható (Uo. 162). Az iskolarendszerben a sztenderd vagy az egynyelvűség megfeleltetése a normalitásnak azt eredményezheti, hogy az eltérő kódot, esetleg több változatot is beszélő tanulókat a tanárok képességeikben korlátozottabbnak tartják, s így csökkentik elvárásaikat feléjük, ami negatívan hat a teljesítményükre (Uo. 169). Az oktatásban kritikai szemlélettel kiegészített tudatos megközelítést ajánl, amely szociolingvisztikai szempontokat emel be, a diákok és tanáraik nyelvváltozatait egyéni és közös reflexió tárgyává teszi, az alkalmazott kódok körét kitágítja, s erre a törekvésre magyarázatot is ad (Uo. 167–168).

Myhill (2003) a nemzeti nyelvek kapcsán arra hívja fel a figyelmet, hogy az egyéni identitás központi elemei lehetnek, ugyanakkor ez veszélyeket rejthet magában akkor, ha a magukat ilyen szempontból is értelmező személyek olyan csoportokkal találkoznak, ahol a nyelvnek nincs ilyen funkciója, a nemzeti létben nem kardinális jelentőségű. Az ilyen megközelítés próbára teszi a közösségek autentikusságát, valóságát, és bizonyos nemzetek tagjai, akik az etnicitásuknak megfeleltetett nyelvet beszélnek, adott esetben igazibbnak, a nemzeti konstrukció sikeresebb megvalósítóinak tarthatják magukat – Myhill szerint ebből is fakad a kozmopolita jellegű csoportok, pl. a zsidók hátrányos megkülönböztetése (MYHILL 2003: 77–82).

Gal és Irvine (1995) a nemzeti nyelvek kérdéskörével kapcsolatban a gyakorlathoz közelebb álló megállapításokat tesz, mikor a nyelvészet nemzetállamok identitásainak kiépítésében betöltött szerepére mutat rá. Bourdieu-höz hasonlóan a saussure-i, egyéni intenciót kizáró, absztrakt jellegre összpontosító nyelvfelfogásnak tulajdonítják azt a felfogást, hogy a nyelv független, és így objektív, ha úgy tetszik, ártalmatlan, nem befolyásolja sem személyek, sem a társadalom akarata (GAL–IRVINE 1995: 967). Ha így értelmezzük a nyelvet, akkor talán a legideálisabb eszköz a szimbolikus hatalom gyakorlására. A szerzőpáros azt vizsgálja, a nyelvi változatokat és a köztük lévő különbségeket értelmezőket milyen képzetek alkotta interpretációs keret veszi körül, és meglátásaikat az egyes kódokról milyen eseményekhez, emberekhez, tevékenységekhez kötik, azaz milyen módon válnak nyelvi formák adott társadalmi csoportok, identitások, cselekvések indexeivé (Uo. 970–973). Gal (2006) szerint a köztudat része, hogy a nyelvek olyan rendszerek, melyek normákat határoznak meg, és egy nemzet, valamint egy általa elfoglalt terület lelkét fejezik ki (GAL 2006: 163). A társadalom főáramán kívül esők számára a sztenderd (nemzeti) nyelvekhez kötött ideológiák olyan kereteket adnak, melyek szükségszerűen saját identitásuk leminősítéséhez vezetnek (Uo. 165), illetve olyan stratégiák kifejlesztésére sarkallhatják őket,

melyek célja a saját változat sztenderdizálása, ami újabb megosztottságot, centrum-periféria elrendezést eredményez, hiszen a kiemelés folyamatának velejárója egyes formák stigmatizálása (Uo. 170). A köznyelv rangjára emelés tehát kétélű fegyver, a dichotómiákban való gondolkodás nem vezet ki a fennálló rendszerből, csupán újratermeli, átrendezi azt, de mechanizmusait konzerválja.

Egyes kisebbségi viselkedésmintákat már érintettünk, ezeket részben összefogva, részben kiegészítve Eriksen (1992) etnicitás fogalmát is meg lehet említeni, mely szerint a csoportok között létező alapvető, osztályozást lehetővé tevő különbségek rendszerező és fenntartó reprodukálásáról beszélhetünk, mely során az egyének önmagukat a másik csoporttól kulturálisan eltérő entitásoknak értelmezik (ERIKSEN 1992: 314). Ebből adódóan az alaphelyzet nem egy etnikum önálló létezése, hanem legalább két csoporté (Uo. 314–315). A másik nyelv elfogadása, elutasítása is e kettősség fenntartását eredményezi, épp úgy, mint az oktatás egalitáriánus törekvései, melyek az emberi jogokkal összhangban való működés miatt emelik be a sztenderdtől eltérő formákat, azaz ilyen módon a többség támogatására utalt változatokká teszik őket. A nyelv ideológiai megközelítése, akár elmélyíteni, akár feltölteni igyekszik a nyelvek, nyelvváltozatok közti szakadékot, mindenképpen olyan reprezentációkat, konstrukciókat hoz létre a csoportokkal, beszélőközösségekkel és egyénnel kapcsolatban, melyek egymással ellentétben válnak értelmezhetővé. A kulturális kartográfia eszköztára esetleg megoldást jelenthet, hiszen a határokat fenntartja ugyan, de horizontálisan képezi le a csoportokat, azoknak határaikon belüli teljességét, értékességét nem firtatja, az egymás mellettiséget, és nem a másikkal viszonyított potenciált emeli ki. A konstruálás folyamatának vizsgálatakor azonban a saját nyelvi kötöttségek miatt néha elkerülhetetlen, hogy a már meglévő opozíciók mentén magyarázzuk a jelenségeket.

A kisebbségi konstrukció tehát egyfelől a (szimbolikus) hatalomgyakorlás által létrehozott viszony, melyet az autoritással rendelkező csoportok és az alávetettek közösen hoznak létre, az egymástól való különbözést adott esetben intézményesítve, a hierarchiát direkt vagy indirekt módon támogatva. A nyelvi ideológiák olyan eszközök, melyek prototipikusnak tekintett, leegyszerűsítve szemlélt nyelvekhez kötődnek, melyeket használatuk által tesznek dominánssá, vagy ignorálásukkal alávetetté, minden esetben formatív cselekvéseket hajtva végre rajtuk és általuk. A kisebbségek konstruálásával párhuzamosan a különféle kódok indexekké válnak, így nem csupán csoportokról, hanem magukról a nyelvváltozatokról is reprezentációk jönnek létre, melyek a mindenkori többséggel szemben értelmeződnek.

3. A siketség mint konstrukció

A fenti elméleti keret alapján a siketség kapcsán a következő kérdésekre kell választ keresni:

- Milyen normarendszerek befolyásolják a siketség mint konstrukció létrejöttét?
- Milyen fogalmi tartományokat, regisztereket működtetnek ezek a normatív rendszerek?
- Mik a *siket* szó mint kategória központi és perifériális tulajdonságai az egyes diskurzusokban?
- Milyen hierarchia figyelhető meg a siketség konstruálásának folyamatában? Ki/Mi felelős a konstrukcióért, és kikre vonatkozik a reprezentáció?
- Mely csoport(ok) rendelkeznek autoritással a siketség felett?
- A nyelvi ideológia milyen hatást fejt ki a siketség konstrukciójára?
- Mik a konstruálás nyelvi eszközei?

3. 1. A siketség és a fogyatékoság diskurzusai

A siketiséggel kapcsolatosan hagyományosan két eltérő paradigmát szokás megkülönböztetni, ezek egyike az orvosi, patológiai szemlélet, melynek az angol nyelvű irodalomban a *deaf* ('siket') szó kisbetűs írása a tradicionális jelölője. A siketiséget a fogyatékoságok kategóriájába helyezve a testi hiányra, a sérülésre, a normalitást jelentő hallás elvesztésére helyezi a hangsúlyt, és saját eszköztárát kínálja megoldásként. A hallókészülékek, a génmanipuláció, a cochleáris implantáció (CI), vagyis az audiológia vívmányai a többségi társadalomba való sikeres integráció eszközeiként jelennek meg, legyen szó bármilyen fokú hallássérüléssel élő emberről – az általa konstruált hallássérült kategórián belül nem tesz különbséget a páciensek között a tekintetben, hogy gyógyítási módszereit felajánlja-e nekik. Bár ilyen módon általánosít, mégis egyénekhez szól, nem egy csoporthoz, a betegek személyes, és nem valamiféle közösségre vonatkozó útmutatást kapnak állapotukat illetően.

Mindazt az ideológiai keretet, amelyre e nézőpont módszertana és elméleti eszköztára épül, audizmusnak nevezik. Az audizmus osztályozási mechanizmusa az orvosi szempontú fogyatékosági diskurzusokkal összhangban a testből indul ki, annak prototipikus részeként tekint az ép hallásra (HAUSER et alii 2010: 491).

A patológiai szemlélet a siketség belső diskurzusaiban jellemzően a posztlingvális, azaz a nyelvelsajátítás után, esetleg felnőttkorban bekövetkezett hallássérülés kapcsán merül fel,

illetve azoknál a nagyothallóknál, akik számottevő nehézség nélkül tudnak hangzó nyelven kommunikálni.

Az orvosi diskurzusból a normarendszer központi eleme az egészséges test, mely öt jól működő érzékszervvel rendelkezik. A hallás többek között arra szolgál, hogy az ember képes legyen a beszélt nyelv megértésére, elsajátítására, használatára. Jellemző fogalmi tartománya, regisztere az audiológiai szakzsargon (cochleáris implantátum, hallókészülék, audiogram, decibel, hallásmaradvány), ez jelenti az értékelési, értelmezési keretet a siketség konstruálásában. A siket szót elsősorban a hallássérült szinonimájaként, e kategória központi elemeként tartja számon, annak prototipikus megvalósulásaként. Elsősorban a halló társadalomba visszajuttatandó entitásként tekint a siketség tagjaira, ami nem kedvez a különbözőség hangsúlyozó elemeknek, pl. a jelnyelvnek, vizuális beállítódásnak – ezek a jelentésmezőben a perifériára szorúlnak. A konstrukció mint viszony az autoritást képviselő, azt a társadalmi megegyezés révén elnyerő orvosok, audiológusok és a hatáskörükbe utalt, a többségtől hallásállapotukban különböző egyének között jön létre. A hatalmat birtokló személyek saját gyakorlataikba és diskurzusaikba kizárólag az általuk feltételezett egyéni identitás sérült mivoltot leképező részét, saját siket kategóriájuk centrális tulajdonságait építik be, ezzel a diskurzust működtető közegekben az érintett személyek kizárólag meggyógyításra és gondoskodásra szoruló egyénként képesek funkcionálni. A többségi társadalomtól az esetek nagy részében csak a hallásállapot másságában különböző siketeket elsősorban a kommunikáció teszi marginalizálttá, hiszen a hangzó nyelvi kompetenciáik nem teszik lehetővé a többségi nyelven funkcionáló környezetben való érvényesülést. A patológiai nézőpont a hallás visszaállítására, majd a későbbiekben a logopédia eszközeivel a beszédfejlesztésre törekszik, azaz a környezeti, hangzó nyelveket teszi dominánssá, így a nyelvvideológiát is működteti a hatalmi viszony fenntartásában. Nyelvi eszközök tekintetében a már említett, kötött regisztereken túl szót kell ejteni arról, hogy a többségi társadalom episztemológiai szempontból is az audizmus közegeinek tekinthető, hiszen ismeretelméleti kereteit a hangzó nyelvek uralják. A logikai kapcsolódásokban a vizuálisan könnyebben reprezentálható linearitás mellett/helyett számos egyéb konstrukciós formát működtetünk. Metaforarendszereink is egy halló világot képeznek le (ezt kiválóan illusztrálja pl. *szókimondó* szavunk), a hangzó és írott formával rendelkező nyelveket tekintjük prototipikusnak (vö. HAUSER et alii 2010)

3. 2. A siketség és a kisebbségi paradigma

A patológiai nézőponttól eltérően az antropológiai nézőpont tiszta formájában – a siketség biológiai vetületeitől hangsúlyozottan függetlenül magát – nyelvi, kulturális sajátosságokra koncentrál. A *Deaf* szó nagybetűs írásával jelzett felfogás szerint a siket személyek számára az elsődleges tapasztalat adottságukkal kapcsolatban a jelnyelvek használata, a közösségek és a kultúra, ide vonatkozó élményeiket a nyelvi kisebbségeikéhez viszonyítják (vö. LADD 2003). A másik csoportként – melynek létezését Eriksen (1992) etnikum definíciója megköveteli – a halló (*Hearing*) társadalom konstruálódik meg. Senghas–Monaghan (2002) e tekintetben rendkívül fontos megfigyelése az amerikai jelnyelvre (ASL) és használatára vonatkozóan, hogy a „halló gondolkodás”, illetve a „fejben halló” kifejezéseket a siketek olyan hallássérült személyekre használják, akik elsősorban a halló társadalommal azonosítják magukat, esetleg oralista módszerrel képezték őket a szájról olvasásra (SENGHAS–MONAGHAN 2002: 72–73) – vagyis a kifejezés tartalma határozottan nem a hallásállapotról szól, bár a patológiai szemlélet szerint szerveződő köznyelv szavai ezt implicálnák.

A kulturális paradigma vizsgálóinak toposzává vált Martha's Vineyard példája kiválóan alkalmas a nézőpont illusztrálására. Groce (1985), aki ismertté tette a jelelő sziget történetét, idős lakosokkal készített interjúk alapján rekonstruálta a jelnyelvet használó, orvosi értelemben siket és halló személyekből egyaránt összetevődő közösség korábbi életét. Garland-Thomson (2002) értelmezési keretét (a fogyatékos mint narratíva) különösen jól példázza az eset, hiszen a beszámolók világosan megmutatják, hogy a siketség halláskárosult, fogyatékos, akadályozott csoportként való felfogása jól nyomon követhetően értelmét veszti ebben a kontextusban – az interjúalanyok néha nem tudják felidézni, ki volt patológiai szempontból siket, az emlegetett személyeket teljesen más szempontokból jellemzik. A kutató kommunikációs formával kapcsolatos kérdésén pedig meglepődnek, ami a jelnyelv reflektálatlan, természetzerű használatára utal (GROCE 1985: 2).

Lane (2005) etnikai kisebbségek megkülönböztetésére használt változóit (közös név, a közösség érzete, viselkedési normák, a csoportot megkülönböztető normák, tudás, szokások, társadalmi szerkezet, nyelv, művészet, történelem, rokonság) a legkülönbözőbb tartalommal tölthetik fel a siketség tagjai, helytől és korszaktól függően. A továbbiakban a magyarországi siketek körében szerzett tapasztalatok alapján próbálom e keretben jellemezni közösségüket.

A közös név (*siket közösség, hallássérültek*) minden diskurzusban adott, azaz a vizsgált csoportra érvényes a nézőpont. A siket személyek elutasító magatartása a CI felé, vagyis a kulturális, politikai motiváció gyógyulási vágyon való felülkerekedése a közösséghez való

kötődést igazolja (HAHN–BELT 2004: 453). A viselkedési normák és a csoportot megkülönböztető normák között nagy az átfedés, hiszen a négy érzék jelentőségének növekedése, a nyelv modalitása eredményez bizonyos, kiszámíthatónak is tartható elvárásokat mind ezekre, mind a szokásokra nézve – ilyen pl. a figyelemfelhívás fényjelzésekkel, dobbantással, feltűnő mozgásokkal; a felerősített mimika, a „szókimondó” természet, a testi érintkezésre való fokozottabb igény, az étkezés előtti kopogás az asztalon – antropológiai kutatások minden bizonnyal számos egyéb tényezőre hívhatják majd fel a figyelmet a későbbiekben. A közös nyelv modalitása egyértelmű, azonban a Magyarországon használt jelnyelvi változatok számáról nincs teljes szakmai konszenzus. Hagyományosan hét, a siket iskolával rendelkező városoknak (Budapest, Vác, Eger, Szeged, Kaposvár, Debrecen, Sopron) és környezetüknek megfeleltetett dialektust szokás megkülönböztetni. Ez természetesen felveti a közös nyelv meglétének problematikáját, az esetleges jelnyelvekre vonatkozó, siket közösségekben élő ideológiákról még nem készült kutatás, a sztenderdizációs folyamat megkezdésekor azonban vélhetően ezekkel is számolni kell majd. Társadalmi szerkezetük áll egyrészt magából a siket közösségből, melyet klubok, színházi társulatok, táncsoportok, valamint egyéb jellegű szerveződések útján tartanak fenn, másfelől abból az intézményrendszerből, mely teret ad a közösségi életnek, illetve egyéb (pl. közigazgatási) szempontból kihat annak életére (SINOSZ, Hallatlan Alapítvány, oktatási intézmények, klinikák, stb.). A közös tudást egyrészt a már említett norma- és szokásrendszer ismerete alkotja, de egyéb tényezőket is megemlíthetünk. Léteznek olyan információk, melyek a nem-siket társadalomban nem képezik az általános műveltség részét, ugyanakkor a siket közösség életében kiemelt jelentőséggel bírhatnak, – ilyen pl. a siket politikusok és más közszereplők neve, a jelnyelvi törvény tartalma, a feliratozás elérésének módja, a jeltolmáccsal támogatott színházi előadások helye és időpontja, stb.. A közös történelem elsősorban a jogokért, a jelnyelv használatáért való harc narratíváját jelenti, amelyben a magyar történelemszemléletben toposzá vált Moháczhoz vagy Trianonhoz hasonlítható jelentőségű az oralista, vagyis elsősorban a hangzó nyelv elsajátíttatására fókuszáló oktatási gyakorlatot hosszú időre konzerváló milánói kongresszus. A művészeti tevékenységnek számos nyomát megtaláljuk nem csak magyar, de nemzetközi viszonylatban is, jelnyelvre fordított versek, jelnyelven működő színtársulat, jelnyelvi rövidfilmek az interneten is viszonylag nagy számban fellelhetők, ahogy jellel kísért dalok is, melyek nem tekinthetők kizárólagosan a siket kultúra részének. A rokonság már felvethet problémákat, hiszen a siket gyerekek 90%-a halló családba születik, azaz kisebb azok aránya, akik a szocializáció első szakaszától kezdve a siket közösség normái szerint, ahhoz szüleiken keresztül biológiailag is kötődve nőnek fel.

Hahn-Belt (2004) az „egygenerációs kisebbség” kifejezést használja az általuk vizsgált (fogyatékos) csoportra, akik az alávetettség közös tapasztalatában a kortársakkal osztoznak, a közös fellépés hagyományát nem egy idősebb csoporttól öröklik (HAHN–BELT 2004: 460). A rokonság tehát vérségileg nem feltétlenül, de funkcionálisan megvalósul.

Ladd (2003) siket kutatóként vezeti be a *Deafhood* konstrukcióját, mely a siket identitás internalizálását kívánja elméleti keretbe foglalni, s a siket lét megélésének módjait és intenzitását egész életen átívelő, állandóan változó folyamatnak tekinti. A siket identitás számos egyéni módon megvalósulhat, és ez a közösség sem mentes a marginalizáló mechanizmusoktól. Ladd (2003) három típusát különbözteti meg a siket közösség tagjainak (LADD 2003: 42):

- a) azok a siketek, akik siket szülők gyermekeiként jönnek a világra;
- b) a siketek iskoláiban végzett tanulók;
- c) azok a siketek, akik integrált oktatásban vettek részt, de megtalálták az utat a siket közösséghez.

Ladd (2003) részleges tagságot tart elképzelhetőnek a siket szülők halló gyerekeivel kapcsolatban, fontosnak tartja ennek jellemzésénél azt, hogy mennyire tudnak jelezni ezek az emberek, és mennyiben tekinthető szocializációjuk közegének a siket környezet (LADD 2003: 42). Ennél ritkább, bár elképzelhető a siketek halló házastársának, vagy a siket gyereket örökbe fogadó hallóknak a részleges tagsága, illetve azoké, akik a közösséghez munkájukon keresztül kötődnek (Uo.).

A kisebbségi diskurzusok keretében létrejött konstrukció a kultúra normarendszerébe ágyazódik, mely antropológiai, szociológiai kulcsszavakat működtet (*nyelv, identitás, szokás, norma, csoport, csoportidentitás, közösség, stb.*). A siket szó jelöltjének prototípusa elsősorban a jelelő személy, bár ezt némiképp árnyalja Ladd (2003) nézete, mely kizárólag patológiailag siket emberek esetében tartja elképzelhetőnek a siket csoportidentitás tökéletes beépítését az önmagukról alkotott képbe. A siket közösség, illetve az őket kisebbségi mivoltukban értelmező, főleg nyelvészekből, társadalomtudósokból álló szakma legkirívóbban a jelnyelv domináns nyelvvé tételében gyakorolja a szimbolikus hatalmat, melynek hatásai egyelőre hazánkban ismeretlenek, de a sztenderdizáció folyamatában vélhetően hasonlóak lesznek ahhoz, ami más nyelvek esetében tapasztalható. A kisebbségi nyelv alávetett pozíciója a többségi, azaz esetünkben a magyar nyelvhez képest akár a jelnyelv identitásjelölővé válásával elutasító magatartást is kiválthat nem csak a többségi nyelvvel, hanem annak használóival szemben is.

A siket közösség egy része ebben a diskurzusban részben magához ragadja az autoritást, hiszen saját elméleti keretében értelmezi újra önmagát, s ezzel visszahat saját társadalmi kontextusára, más intézményes keretek igényét hívja elő. Ennek szemléletes példája a jelnyelvi törvény, mely a siketség kulturális konstrukcióként való felfogásának formatív cselekvése nyomán jött létre. Az alávetett személyek szintén a siket közösség tagjai, akik a beszédmód legitimé válása, az orvosi diskurzus elgyengülése esetén kikerülnek a fogyatékos személyekre, vagy az speciális nevelési igényű gyermekekre vonatkozó törvénykezés hatásköréből – ami a jelenlegi elrendezésben a közösség tagjainak nagyobb része számára az egyetlen pénzforrás a segélyekre és nyugdíjakra való jogosultság folytán, illetve egyéb, pl. utazási kedvezményekben megnyilvánuló lehetőségeket jelent a siketség mint fogyatékosági konstrukció elfogadói számára. Ez nyilvánvalóan problémákat vet fel, s a jelnyelvi törvény implementációja, a bilingvális oktatás bevezetése és sikeres működtetése esetén bekövetkező társadalmi változásokra adott válaszoktól komoly átgondoltságot követel majd.

A Deafhood konstrukciójában az első számú autoritás ugyan Ladd, aki bevezeti a fogalmat, s ezzel létrehoz egy hatalmi beszédmódot, ám az általa megnevezett jelenség a siket közösség más tagjaira is hatással lehet abban, hogy miként interpretálja saját maga és mások státuszát a siket közösségen belül és azon kívül. A részleges tagság kifejezéssel egyfelől hierarchikus elrendeződést, másfelől a siket identitás idealizált, tökéletes megvalósulását implikálja, mely a faji alapú diskurzusok technikáival rokon. A tagságra kevésbé alkalmas személyek marginális pozícióba kerülhetnek, amely főleg a siket szülők halló gyerekeinek helyzetéhez kötődően vet fel kérdéseket, illetve próbára teszi azt az elképzelést, mely a jelnyelv elsődlegességét hangsúlyozza, hiszen Ladd elméletében elsőrendű szerepe a hallásállapotnak van, jóllehet a modell magát kulturálisnak tartja.

4. A magyarországi diskurzusok

4. 1. Módszertani megjegyzések

Mivel az általam befogadható források mind hangzó nyelvi környezetben jöttek létre, a konstruálás nyelvi eszközeit kizárólag erre vonatkozóan állapíthatom meg. A beszédmódokat konkrét szövegeken próbálom „tetten érni”, az eddig hipotézisként vázolt diskurzusjellemzők (pl. jellemző szócsoporthoz, fogalomkörök) mellett azonban néhány, a módszertant érintő probléma és további vizsgálati szempont felvetésére is szükség van az elemzés megkezdése előtt. Samaha (2007) szerint a vizsgálatra ható normatív keret befolyásolja a vizsgálódó

személyt abban, hogy minek tulajdonít relevanciát – a fogyatékoság vizsgálatakor ez különösen jelentős, hiszen a vizsgált csoportok felé táplált ellen- vagy rokonszenv is komoly befolyással lehet az elemzésre (SAMAHA 2007: 1279). Ezért fontosnak tartom leszögezni, hogy jelnyelvet tanuló, a siket közösség kétnyelvű oktatásra való törekvését támogató személyként a kulturális paradigma elemei felé vélhetően pozitívabb attitűddel viseltetem, jóllehet már kiemeltem olyan vonásait, melyek problematikussá tehetik egy szemléletileg és időben is távolabbra helyezett perspektívából.

A már említett, a szókinszben és metaforarendszerben megfigyelhető sajátosságok mellett fontosnak tartom Titchkosky (2003) módszertani megfigyelését a statisztikai eszközökről. A fogyatékos közösséget megszámlálható populációként feltüntető, számszerűsítő szövegek a fogyatékos mivoltot tulajdonképpen egy bináris rendszerben ábrázolható változónak tekintik, mely egyénenként vagy pozitív, vagy negatív értéket vesz föl, azaz objektív módon mérhető, kézzel fogható tényezőkhez kapcsolódik (TITCHKOSKY 2003: 523).

A továbbiakban alkalmazott elemzési szempontok a következők:

- a vizsgált nyelvi produktum kontextusa, szerzője⁶, a benne lévő, siketségre vonatkozó információk jelölt vagy jelöletlen forrása
- a szöveg viszonya a patológiai/kisebbségi nézőponthoz
- a siketségi konstrukció mint hatalmi viszony megjelenése/hiánya
- a szövegben megjelenő prototipikus tulajdonságok, fogalmi tartományok a siketséggel kapcsolatban
- az egyéb alkalmazott nyelvi eszközök hatása a siketség konstrukciójára

Az orvosi és kulturális nézőpont egyes elemei önmagukban is felismerhetők, ugyanakkor metodológiai szempontból érdemes kijelölni olyan kontrollszövegeket, melyeket e paradigmák jellemzően érintenek. A fogyatékosági diskurzus kevésbé explicit elemeinek felderítésében a Mozgáskorlátozottak Országos Egyesületeinek Szövetsége (MEOSZ) által működtetett honlap (meosz.hu) szövegeire támaszkodom majd, míg a kisebbségi modell működését szolgáló nyelvi és egyéb eszközök megállapításában a Lengyel Intézet weboldala (polinst.hu) lesz segítségemre. Különösen előbbivel kapcsolatban fontosnak tartom leszögezni, hogy nem a fogyatékosági diskurzus prototípusának tekintem a MEOSZ belső beszédmódját, csupán egy olyan területnek, melyet történetileg a siketségre hatókhoz hasonló (orvosi) koncepciók befolyásoltak, s így a közös elemeket tulajdoníthatjuk ezen elképzelések hatásainak.

⁶ A szerző szó ebben az esetben a szövegért felelősséget vállaló személyként/intézményként értendő.

4. 2. A magyarországi diskurzusok egy példája – a SINOSZ

A formális, közösségen belüli beszédmód vizsgálatát a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetségének (SINOSZ) honlapján (sinosz.hu) található szövegeken végzem, melyek az intézményre, a siketségre, a jelnyelvre és a halló társadalomra vonatkoznak. A honlapon szinte kizárólag ilyen tematikájú szövegekkel találkozunk, magyar jelnyelven és magyar nyelven egyaránt. Találhatunk beszámolókat a siketség rendezvényeiről, tanfolyamokról, munkalehetőségekről informálódhatunk. A szövegek szerzőjének a SINOSZ tekinthető.

Mivel számos esetben találkozunk a tagokra vonatkozó kijelentésekkel, először is érdemes tisztázni, hogy a SINOSZ milyen kritériumokat támaszt e státusz felé (a kiemelések az eredeti szöveg részei):

(1a) „A Szövetség rendes tagjai:

*9.1./ A Szövetség rendes tagja lehet minden olyan, (...) **siket vagy nagyothalló természetes személy, aki érvényes magyarországi lakcímmel rendelkezik, (...) a jelen Alapszabályban foglaltakat magára nézve kötelezőnek elfogadja és hallásveszteségének átlaga a 250, 500, 1000 és 2000 Hz frekvenciákon a jobban halló fülön a 40 dB-t meghaladja, vagy a rosszabbul halló fülön az átlag eléri a 80 decibelt. Ennek igazolására egy évnél nem régebbi, Magyarországon kiadott, audiológus szakorvos által aláírt, az ellátóhely olvasható bélyegzőjével és olvasható orvosi körbélyegzővel ellátott audiogram alkalmas.***

(1b) Mit hozzon magával a tagfelvételhez? (...)

Egy évnél nem régebbi audiogram, amelyen szerepel az orvosi szakvélemény, pecsét és aláírás – beszerezhető audiológián, hallásmérést végző egészségügyi intézményekben.

A tagság tehát a patológiailag siket és nagyothalló személyekre korlátozódik, konstrukcióként tiszta megvalósulása ennek a modellnek. A siket kategória központi elemének a hallásállapotot tekinti, ennek képzetét orvosi szakkifejezésekkel erősíti (audiológia, audiogram, orvosi szakvélemény, hallásmérés, decibel, hallásveszteség). A tagságra alkalmas és alkalmatlan személyek közti legfontosabb választóvonal a számszerűsített, s így a bináris tulajdonságként való alkalmazásra megfelelővé tett hallásállapot, kiegészítve a nemzeti kerettel. A siketség köreihez való tartozásról a döntést az

orvosi szakma, a magyarországi lakcímen keresztül a közigazgatási struktúra, és az Alapszabály elfogadásának kritériumával saját maga együttes hatáskörébe utalja, azaz a hallássérültség mint hatalmi viszony egyik végpontján az egészségügy, a közigazgatás és a SINOSZ, a másikon pedig maga a felvételt kérő személy áll.

A SINOSZ tehát részben nyelvileg, részben a nyelv által meghatározott működési kereteivel erősíti az audizmus nézőpontját, illetve önmagát a halló társadalom keretrendszerének megfelelően, e struktúra elemei közé pozicionálja.

A SINOSZ célkitűzéseit és szolgáltatásait több helyen megfogalmazza, erre példa a következő két szöveg:

(2a) A Szövetség segítséget nyújt tagjai számára az információk akadálymentes eléréséhez, a munkavégzéshez, támogatja az önálló életviteli törekvéseket, kedvezményes utazási és üdülési lehetőséget biztosít, kulturális, sport, szabadidős tevékenységeket szervez, szolgáltatásokat - jelnyelvi tolmácsszolgálat, jogsegélyszolgálat, pszichológiai tanácsadás - nyújt, szakmai találkozót szervez.

(2b) A SINOSZ tagsági igazolvánnyal rendelkezők az egész ország területén érvényes - korlátlan számú - 90%-os jegy- és bérlet kedvezményt kapnak a MÁV, a HÉV, a Volán járatain, valamint a komp- és révközlekedésben. A helyi tömegközlekedést ingyenesen vehetik igénybe. A jegyekre vonatkozó kedvezmények a hallássérülttel együtt utazó egy főt is megilletik.

A tag szó a már elemzett okokból kifolyólag nem csupán az intézményes kerethez való tartozást implikálja, és ezt fontos hangsúlyozni, hiszen külső értelmezőként ennek figyelmen kívül hagyása gátolja az adekvát észrevételek megfogalmazását. A SINOSZ tehát a hallásállapotuk alapján siketnek vagy nagyothallónak minősíthető, magyar lakcímmel rendelkező és működési keretüket elfogadó embereknek nyújt különféle szolgáltatásokat. Az *önálló életviteli törekvés*, a *jogsegélyszolgálat* és a *pszichológiai tanácsadás* kifejezések a hallásvesztettség mint központi tulajdonság mellé újabbat társítanak: a segítség igényét. Az életvitel felnőttek esetében alapértelmezett beállítása az önállóság, kiemelése azt implikálja, hogy a célcsoportnál ez nem áll fenn, s az intézmény hozzájárulását igényli e hiány megszüntetéséhez.

A további elemzéshez érdemes bevonni a MEOSZ hasonló szövegét:

(2c) A mozgáskorlátozottságból eredő sajátos érdekek feltárása, (...) e sajátos érdekek képviselője, védelme, érvényesítése, különösen a jogalkotás

befolyásolására irányuló munkában. A mozgássérült emberek számára hiányzó munka - oktatási - ,kulturális, sport -, szabadidős és egyéb lehetőségek megteremtéséhez segítségnyújtás, módszerek kidolgozása. Hiányzó szolgáltatások minta értékű megvalósítása és elterjesztése, például speciális személyi segítő, szállító, sorstársi tanácsadó és információs szolgálat működtetésével Közreműködés az (...) egyes hátrányok kiegyenlítését szolgáló támogatásoknak a jogosultakhoz való juttatásában, például a lakás akadálymentesítési támogatás és a közlekedési támogatás odaítélése során.

Az akadálymentesítés fogalma mindkét szövetségnél szerepel, a fogyatékoság szociális megközelítésének része, hiszen a környezeti tényezőkre helyezi a hangsúlyt. Az akadályt jelentésmezője folytán fizikai létezőként konceptualizáljuk elsősorban, s ezáltal a testi korlátozottságokhoz vezethet vissza minket. Bár enyhítheti ezt a felfogást, hogy a SINOSZ-nál információs akadálymentesítésről írnak, ugyanakkor maga a szó egy testből kiinduló diskurzust implikál, nem a nyelvi gátak problémáját veti fel elsődlegesen.

A többnyire az állam hatáskörébe tartozó egyéni kedvezmények és támogatások rendszere (pl. a szövegekben említett *jegy- és bérlet kedvezmény, lakás akadálymentesítési támogatás és a közlekedési támogatás*) nem kulturális jellemzőkhöz kapcsolódik, nyelvi, etnikai csoportok csak intézményes keretek között, közösségként kaphatnak anyagi támogatást, egyénileg senkit nem jogosít fel pl. nyelvi alapú nyugdíjra az, hogy a többségitől eltérő kódot használ. A kedvezmények az objektivitás rangjával bíró tulajdonságok alapján kerülnek kiosztásra, olyan jellemzők vehetők figyelembe, melyeknek meglétét a tekintéllyel rendelkező intézmények tudják igazolni – esetünkben a testi másság lehet ilyen kategorizációs tényező, melynek megállapítása orvosi monopólium. Így az ilyen jellegű jogosultságok említése szervesen kapcsolódik a patológiai paradigmához.

Az akadálymentesítésen túl a társadalmi modellben fontos az integráció koncepciója is, amely azonban nem kizárólag az önmagukat az orvosi megközelítéshez képest értelmező diskurzusok sajátossága. A Lengyel Intézet oldalán a következőt olvashatjuk:

(3a) INTEGRÁCIÓ

(...) különösen fontosnak találjuk a kisebbségek, nemzetek, kultúrák közötti együttműködést, az egymásról való tudás elmélyítését (...) Rendezvényeinket mindinkább törekszünk nívós, jól bejáratott magyar fórumok keretében, (...) bemutatni. Ennek célja, hogy a sokszínű lengyel kultúrát megcsillantó

produkciók a helyi művészeti életbe betagozódva, azzal együtt lélegezve kerülhessenek a magyar kulturális élet véráramába.

A SINOSZ az integrációval kapcsolatban a következőt írja:

(3b) A Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége (...) a Magyarországon élő siketek és nagyothallók társadalmi integrációjának előmozdításáért tevékenykedik. Ennek érdekében a jogszabályokban foglaltak megvalósításának szorgalmazásával segíti életminőségük javulását, valós szükségleteken és igényeken alapulva ösztönzi az akadálymentesítési folyamatokat, közösségi színtereket, szolgáltatásokat biztosít.

A kulturális paradigma a (3a) példa alapján működteti a fogalmat, melyet egyfajta megőrző beágyazásként értelmez, azaz az integrálni kívánt dolgot nem közvetlen tartalmi változtatással, hanem újrakeretezéssel teszi a nagyobb létező részévé. A SINOSZ-nál az integráció a többségi társadalom jogi kereteinek való megfeleltetést jelenti, illetve a már elemzett akadálymentesítést. A környezeti társadalom (s így a kultúra) folyamataiban való részvételt emeli ki, hasonlóan a Lengyel Intézet definíciójához, ám nem közösségként, hanem egyéni szereplőkként utal a siketekre, megszámlálhatóvá tételükkel mennyiségi létezőt kreál belőlük, egyszerűsít, s így nem emeli ki az integrációban is megőrzendő értékeket, jellegzetességeket, ezek létezésére nem is utal.

A siket közösségre, a siket lét meghatározására közvetlenül vonatkozó szövegek egymás mellett, egymáshoz viszonyítva vagy egymással esetlegesen keveredve működtetik a kulturális és antropológiai modelleket:

*(4a) Mi, **siketek** nem rendelkezünk hasznosítható hallásmaradvánnyal, általában nem viselünk hallókészüléket, állapotunk hallókészülékkel sem korrigálható és többségünk a jelnyelvet használja.*

(4b) Orvosi (audiológiai) értelemben a siketség a hallás (majdnem teljes vagy teljes) hiánya (Ribári). Ez a patológiai szemléleten nyugvó meghatározás a siketséget a normálistól való eltérésként, illetőleg hiányként értelmezi, s annak különösen negatív következményeit hangsúlyozza. Ezt a megfogalmazást a SINOSZ - összhangban a fogyatékkal élő személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló ENSZ Egyezményrel - nem támogatja.

(4c) *Szövetségünk inkább a meg lévő képességekre helyezi a hangsúlyt. Ezt a megközelítést inkább az antropológiai nézőpont jellemzi, amely a siket közösség életrevalóságát, a siket emberek tapasztalatait és hiányosságokat áthidaló kreativitását helyezi a középpontba.*

A (4a) példában látszólag tisztán patológiai szemlélet működik, valójában azonban ez ellenpatológiainak nevezhető, melyen nem elméleti, hanem gyakorlati szempontú ellenállást értek. A definiált közösség, belépve az őket hatáskörük alá vonó szakemberek diskurzusába megtagadja tőlük az autoritást azzal, hogy eszközeik potenciálját annulálja. Ezen eszközök közül van, amit megnevez (*hallókészülék*), míg másokat csupán implikál – ilyen a hangzó nyelv, amit a *jelnyelv* szó ebben a kontextusban felidézhet azokban, akik ismerik a patológiai szemléletre támaszkodó oralista oktatási hagyományt.

A (4b) szövegben már nem belehelyezkedést, csupán felhasználást figyelhetünk meg az orvosi modell kapcsán, melyet szinte azonnal a felfogás kritikája követ, melyben a siketség mint fogyatékosági konstrukció reflektáltan jelenik meg. Az ellenszenvnek erkölcsi alapot teremt az emberi jogok ügyének diskurzusba való bevonásával, az információ forrásaként az ENSZ jelenik meg. Ezzel egyfelől újfent a patológiai nézőpont képviselőitől való különbséget akarják hangsúlyozni egy föléjük magasodó intézményre való hivatkozással, így erősítve a saját nézőpont hitelét, ugyanakkor saját magukat mint támogatásra szoruló létezőket is beépítik a diskurzusba.

A (4c) szöveg célja egyértelműen egy új paradigma bevezetése, ugyanakkor ez szinte kizárólag az elvetni kívánt modell diskurzusán belül megy végbe. A *meg lévő képességek* összetétel már önmagában is azt feltételezi, hogy a nyelvi produktum létrehozójának tudomása van valamilyen meg nem lévő képességről, de miután a kontextusból a hiányzó kompetencia, azaz a hallás egyértelműen beazonosítható, a negatív utalással ez is beemelődik a diskurzusba. A *siket közösség életrevalósága* és a *siket emberek tapasztalatai* szélsőséges megnyilvánulásai az orvosi és az antropológiai modell reprezentációs eljárásainak. Az életrevalóság az önállósághoz hasonlóan alapértelmezett tulajdonsága minden emberi lénynek, így használata azt sugallja, hogy egy ezen állítást cáfoló paradigmával szemben jött létre. A reakció megjelenítése pedig elidegeníthetetlenül beemeli az interpretációba a kiváltó hatást, esetünkben az eugenika, a génmanipuláció elméleti alapját, mely nézetek bizonyos emberekről, embercsoportokról alkotott konstrukcióikban központibbnak tartják az életképesség tulajdonságát, mint másokban. A siketség episztemológiájának kérdésköre a legújabb szakirodalmat is foglalkoztató, modern elképzelés, a kulturális nézőpont egyik

legtisztább megvalósulása, mely a vizuális orientációt, azaz a tapasztalatokat strukturáló beállítódást jelentőségéhez mértén kezeli, a siket személy által alkotott reprezentációk vizsgálatában alaptézisnek tekinti.

A *hiányosságokat áthidaló kreativitás* ebben a kontextusban egy meghasonlott diskurzust eredményez, rávilágítva a hatalmi diskurzus működési módjára, megkerülésének nehézségére. A szerző mindenképp szabadulni próbál a felajánlkozó domináns konstrukció eszköztárától, ugyanakkor számos esetben sikertelen ez a kísérlet.

Végül lássuk a jelnyelvvvel kapcsolatos szövegrészeket, melyekről előzetesen a kulturális szemlélet dominanciája feltételezhető:

(5a) *Siket közösségünk a jelnyelvet használja kommunikációja során. Ez etnikummá, nyelvi, kulturális kisebbséggé kovácsol minket. Közösségünket tehát a nyelv, nem pedig a hallásvesztés orvosi minősítése tartja össze.*

(5b) *Ők [akik siketen jönnek a világra] azok, akiket a siketek nyelveivel, a jelnyelvekkel kapcsolatos nyelvi emberi jogi kérdések érintenek: ők azok, akik nagy valószínűséggel az egy-egy államon belül kialakuló siket kulturális és nyelvi kisebbségi közösség tagjaivá válnak/válhatnak*

(5c) *Vannak azonban nagyothallók, akik személyes kapcsolataik révén ismerik és maguk is szívesen és színvonalasan használják a jelnyelvet.*

Az (5a) példa szinte megfelel ugyan a bevezetésben megfogalmazott elvárásnak, azonban a siketség mint kisebbség konstrukciója nem teljesen érvényesül, hiszen oppozícióként ugyan, de végletesen konkretizáltan beemelődik a patológiai modell által favorizált hallásállapot tényező. Az (5b) szöveg ennél is tovább megy, hiszen a prelingvális siketséget előfeltételként említi a jelnyelvet használó, annak jogaiért küzdő közösségbe való beilleszkedés tekintetében. Amikor tehát azt várnánk, hogy a prototipikus siket jelnyelvet használó, közösségformáló entitásként reprezentálódik, a diskurzus ezeket a jegyeket a centrumhoz közelíti ugyan, de ahhoz képest mégis perifériális pozícióba kényszeríti, és helyükre a hallásállapotot helyezi.

Az (5c) esetében egyértelmű nyelvideológiai mechanizmusoknak lehetünk tanúi, hiszen egy nyelv színvonalas használatát közvetett módon megkülönböztetni más, e mérce szerint kevésbé adekvát változatoktól hatalmi folyamatok jelenlétére utal. Ha ezt kapcsolatba hozzuk Ladd (2003) elképzelésével, azaz a siketek közösségi tagságának minőségi különbségeivel (teljes, részleges), egyértelművé válik, hogy működnek a nemzetiségekre jellemző, Myhill (2003) által említett folyamatok, melyek az autentikusságot kontinuummá teszik. Azaz

léteznek a siket létnek tökéletlenebb és „színvonalasabb” megvalósulásai, s a jelnyelv használatának módjai identitásjelölőként, a diszkrimináció eszközeiként is működhetnek nem csak halló-siket, hanem siket-siket oppozícióban is.

Összefoglalóan azt mondhatjuk a siketség belső diskurzusainak imént vizsgált nyelvi produktumairól, hogy a meghatározó szemléletek mindegyikéből kölcsönöznek elemeket, sokszor ellentmondásba keveredve, rámutatva ezzel a hatalmi beszédmódból való kilépés nehézségére.

5. Konklúzió

A kulturális nézőpont önmeghatározásában központi helyet foglal el a patológiai szemlélet, még akkor is, ha az ettől való eltávolodás a célja – valójában éppen ez a törekvés lehet az oka annak, hogy gyakorlati megvalósulásaiba számos alkalommal beépülnek a domináns beszédmód elemei. A paradigmák működési mechanizmusainak fent közölt vizsgálata után felvetődik a kérdés, hogy a hallásállapotra való utalás egyáltalán kiemelhető-e a siketiséggel kapcsolatos diskurzusokból. Az emberi elme számára könnyebb a kettősségekben gondolkodás, és a kognitív metaforaelmélet⁷ is azt igazolja, hogy a megtestesített tapasztalatok befogadhatóbbak. A hallásállapotot dekontextualizáló, Hauser és szerzőtársai (2010) által alkalmazott episztemológiai alapvetések mentén haladó új modell lehet az, amely az 5-1 helyett 4 érzékszervvel számoló, a siketség vizualításra és nyelvi gondolkodásra való hatásait kiemelő új diskurzusokat hozhat létre. A nyelvi-kulturális beszédmódnak ugyanis már része a diszkriminációs gyakorlat is, mely könnyen az ilyen modellt elsajátító siketség többségi társadalom iránti negatív attitűdjéhez, esetleg a közösség szétforgácsolódásához vezethet.

Ilyen mennyiségű szöveg vizsgálata után a megfogalmazott észrevételek csupán egy további kutatás hipotéziseiként működtethetők, ezek megalapozásához azonban fontosak a hasonló jellegű vizsgálatok is. A magyarországi siketség nyelvváltozatait, szokásait, normáit feltáró nyelvészeti és antropológiai kutatásoknak mindenképpen ki kell majd térniük a nyelvvideológiák működésének felderítésére is maguknál az érintett személyeknél. A siketség tagjainak saját konstrukcióit mélyinterjúk formájában kell feltárni ahhoz, hogy érdemi javaslatokat tudjunk tenni mind a tudományos közösség, mind a siketekre közvetlenül ható állami szervek felé.

⁷ LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK 1980. *Metaphors we live by*. University of Chicago Press. Chicago, London.

Bibliográfia

AHEARN, LAURA M. 2001. Language and Agency. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 30, 109–137.

BAHTYIN, MIHAIL M. 1981. *The Dialogic Imagination. Four Essays by M. M. Bakhtin.* University of Texas Press. Austin, London.

BARTHA CSILLA 2004. Ideologies, Discriminatory Practices and the Deaf Community in Hungary. In: COHEN, JAMES –MCALISTER, KARA T. –ROLSTAD, KELLIE –MACSWAN, JEFF (eds.): *Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism.* Cascadilla Press. Somerville. 210–222.

BERBRIER, MITCH 2002. Making Minorities: Cultural Space, Stigma Transformation Frames, and the Categorical Status Claims of Deaf, Gay, and White Supremacist Activists in Late Twentieth Century America. *Sociological Forum*, Vol. 17, No. 4, 553–591.

BOURDIEU, PIERRE 1991. *Language and Symbolic Power.* Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts.

BUTLER, JUDITH 1988. Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory. *Theatre Journal*, Vol. 40, No. 4, 519–531.

CORKER, MAIRIAN 2001. Sensing Disability. *Hypatia*, Vol. 16, No. 4, 34–52.

ERIKSEN, THOMAS HYLLAND 1992. Linguistic Hegemony and Minority Resistance. *Journal of Peace Research*, Vol. 29, No. 3, 313–332.

EYSENCK, MICHAEL W. – KEANE, MARK T. 1997. *Kognitív pszichológia: Hallgatói kézikönyv.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

FOUCAULT, MICHEL 1982. El sujeto y el poder. *Revista Mexicana de Sociología*, Vol. 50, No. 3, 3–20.

GAL, SUSAN – IRVINE, JUDITH T. 1995. The Boundaries of Languages and Disciplines: How Ideologies Construct Difference. *Social Research* Vol 62, No. 4, 967–1001.

GAL, SUSAN 2006. Contradictions of standard language in Europe: Implications for the study of practices and publics. *Social Anthropology* 14/2, 163–181.

GARLAND-THOMSON, ROSEMARIE 2002. Integrating Disability, Transforming Feminist Theory. *NWSA Journal*, Vol. 14, No. 3, *Feminist Disability Studies*, 1–32.

GROCE, NORA ELLEN 1985. *Everyone Here Spoke Sign Language: Hereditary Deafness on Martha's Vineyard*. Harvard University Press. Cambridge.

HADI NIKOLETT 2010. Fogytékosság – nyelvi jogok – jelnyelv. *Jura* 2010/1, 49–58.

HAHN, HARLAN D. – BELT, TODD L. 2004. Disability Identity and Attitudes toward Cure in a Sample of Disabled Activists. *Journal of Health and Social Behavior*, Vol. 45, No. 4, 453–464.

HAUSER, PETER C. – O'HEARN, AMANDA – MCKEE, MICHAEL – STEIDER, ANNE – THEW, DENISE 2010. Deaf Epistemology: Deafhood and Deafness. *American Annals of the Deaf*, Vol. 154, No.5, 486–492.

LADD, PADDY 2003. *Understanding Deaf Culture*. Multilingual Matters Ltd. Clevedon-Buffalo-Toronto-Sydney.

LANE, HARLAN 2005. Ethnicity, Ethics, and the Deaf-World. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 2005/10, 291–310.

LANGACKER, RONALD W. 1991. *Foundations of cognitive grammar. Volume II*. Stanford, California.

MYHILL, JOHN 2003. The native speaker, identity, and the authenticity hierarchy. *Language Sciences* 25, 77–79.

SAID, EDWARD W. 2000. *Orientalizmus*. Európa. Budapest.

SAMAH, ADAM M. 2007. What Good Is the Social Model of Disability? *The University of Chicago Law Review*, Vol. 74, No. 4, 1251–1308.

SENGHAS, RICHARD J. – MONAGHAN, LEILA 2002. Signs of Their Times: Deaf Communities and the Culture of Language. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 31, 69–97.

SIEBERS, TOBIN 2001. Disability in Theory: From Social Constructionism to the New Realism of the Body. *American Literary History*, Vol. 13, No. 4, 737–754.

SIEGEL, JEFF 2006. Language ideologies and the education of speakers of marginalized language varieties: Adopting a critical awareness approach. *Linguistics and Education* 17, 157–174.

TITCHKOSKY, TANYA 2003. Governing Embodiment: Technologies of Constituting Citizens with Disabilities. *The Canadian Journal of Sociology / Cahiers canadiens de sociologie*, Vol. 28, No. 4, 517–542.

WILKERSON, ABBY 2002. Disability, Sex Radicalism, and Political Agency. *NWSA Journal*, Vol. 14, No. 3, Feminist Disability Studies, 33–57.